

problems are displayed in groups (historical and pedagogical historiography – Ukrainian, Soviet and modern Russian; historiography of other sciences (history of Ukraine, branch management) and in certain periods.

Key words: *historical and pedagogical research historiography, sources as base of research, differentiation of organization and content of school education, state policy, Ukraine.*

Дата надходження статті: «4» вересня 2013 р.

УДК 37.018.2

Г.В.БСЛАН,

*кандидат педагогічних наук, доцент, докторантка
(м.Херсон)*

Біографічний метод в історико-педагогічній науці: провідні тенденції становлення

Стаття є стислим викладом результатів дослідження, присвяченого становленню та особливостям функціонування біографічного методу в сучасній історико-педагогічній науці. У статті представлено розгляд виникнення біографічного методу у соціологічній та філософській науках, показано історію терміна «біографічний метод» та його зміст крізь призму поглядів провідних вітчизняних і зарубіжних учених-соціологів. Автор аналізує витоки становлення біографічного методу як інструменту наукового дослідження персоналії, джерела біографічного матеріалу та їх найпоширеніші класифікації, передумови та специфіку використання біографічного методу у вітчизняному історико-педагогічному дискурсі.

Ключові слова: *біографія, біографія педагога, біографічний метод, історико-педагогічна наука.*

Розвиток сучасного українського суспільства на засадах гуманізації та демократизації зумовили суттєві зміни пріоритетів і цінностей у сучасній педагогічній науці, характерною ознакою розвитку яких є синтез традицій, досвіду з інноваціями. Ці процеси спонукають до трансформацій сучасного науково-освітнього простору на основі дослідження генези національної педагогічної думки та діяльності української школи у дискурсі їх багатофакторного розвитку, з позицій синтезу різних методологічних підходів до їх вивчення. У цьому контексті особливої актуальності набуває питання не лише про першоджерела української педагогічної думки, а й про відповідний інструментарій їх репрезентації в історико-педагогічному науковому ареалі.

Звернення до вивчення творчої біографії культурно-освітніх діячів, вчених, педагогів минулого та системного висвітлення їх педагогічних поглядів у контексті історичної епохи нині виступає популярним інструментом дослідження та реконструкції феноменів та фактів історико-педагогічної науки. Сучасні дослідники української педагогічної думки О.Адаменко, Н.Антонець, Л.Березівська, Н.Дічек, Н.Побірченко, Н.Сейко, О.Сухомлинська та ін. вводять до історико-педагогічного дискурсу нову інтерпретацію ідей та поглядів відомих та забутих вітчизняних педагогів і культурно-освітніх діячів різних історичних періодів, подаючи крізь призму вивчення їх творчої спадщини нові підходи до дослідження історико-педагогічних явищ минулого. «Для того, щоб персоніфіковано, системно окреслити розвиток національної педагогічної думки України як нелінійний, багатомірний процес якісних змін через творчі біографії педагогів, чий погляди, переконання, ідеї стали рушійною силою загального процесу розвитку педагогічної науки, – підкреслює О.В.Сухомлинська, – необхідно мати відповідний інструментарій» [9, с.5]. До переліку тих підходів і методів, які дозволяють науковцю здійснити системний аналіз історико-педагогічних явищ і феноменів певного часового проміжку, дослідниця відносить передусім біографічний метод. О.Сухомлинська визначає його як своєрідний спосіб опрацювання джерел, за якого біографія, особистість педагога виступає як чинником його творчості, так і віддзеркаленням або ж творцем епохи. Провідною функцією цього методу в історико-педагогічній науці є пошук причин появи й розвитку педагогічних ідей у різних фактах біографії та розкриття тих сутнісних, «знакових» моментів, які допомагають виявити певні закономірності у нагромадженні емпіричних фактів життєдіяльності тієї чи іншої персоналії [9, с.5].

Аксіоматичним є факт, що наукова біографія та творчий доробок особистості (персоналії) виступає не лише інтерпретацією його наукових рефлексій, педагогічних поглядів, а й свідченням світоглядних позицій, життєвої концепції, які є своєрідним відбиттям соціальних процесів історичної епохи.

Відтак, виникає потреба систематизації, аналізу й узагальнення історико-педагогічних досліджень, присвячених вивченню наукової біографії вітчизняних педагогів та вчених в історичній ретроспективі з метою виявлення методологічних основ, провідних тенденцій та форм їх презентації в сучасному науковому просторі.

Зростання уваги до біографічної складової історії педагогіки в умовах сьогодення є цілком природним, враховуючи ті зміни, що відбуваються як у науці в цілому, так і в сучасному соціокультурному середовищі. Сучасний російський дослідник історії філософії В. Менжулін констатує, що біографістика стає не просто однією з домінуючих тем в усіх мас-медіа, від телебачення до інтернету, а й справжнім символом розвитку демократії, ледь не головним пріоритетом якої є життя окремої людини, її унікальне і неповторне буття. Тому закономірним явищем є той факт, що в більшості соціогуманітарних сфер вчений відмічає зростання інтересу до біографічних елементів науково-історичного процесу [4, с.26].

Алгоритм дослідження наукової біографії як узагальнення традицій цього жанру, поєднання здобутків різних людинознавчих дисциплін (соціології, філософії, психології, історії, мистецтва тощо) привів до розробки наукового підґрунтя біографічного методу, що спирається передусім на виявлення закономірностей його появи та функціонування у хрономежах конкретної епохи.

Англійський дослідник початку ХХ століття у галузі наукової біографістики С. Лі підкреслював: «Біографія виникла на початку людства, для того, щоб задовольнити найдавніший інстинкт – меморіальний. Люди прагнуть передати нащадкам пам'ять про тих, хто характером і справами виділявся із загальної маси, хто захопив увагу сучасників і здатен також викликати зацікавленість майбутніх поколінь» [13, с.10]. Відтак, критерії вибору таких постатей залежать від особливостей суспільно-історичного поступу людства, своєрідності його ментальних та світоглядних позицій. Проте домінантним фактором визначення ролі та внеску персоналії у тій чи іншій сфері соціокультурного буття держави виступали передусім історично зумовлені ідеологічні засади, соціально-політичні та культурні чинники розвитку.

Біографічне знання є важливою частиною суспільно-політичного, інтелектуального, духовного життя соціуму, оскільки безпосередньо спирається на світоглядні, аксіологічні та ідеологічні засади його функціонування у часі та просторі. Історико-біографічна інформація певного народу репрезентує вагомість його внеску у світову скарбницю цивілізаційних надбань, засвідчує ступінь розвитку соціальних структур в історичній ретроспективі, дозволяє визначити ідею пріоритетності ролі особи в історії людства. Саме тому виокреслення принципів і методів дослідження наукової біографії конкретної історичної постаті дозволяє не лише усвідомити сутність цього жанру як однієї із найдавніших форм пізнання людини, але й вплинути на розвиток її дослідження та визначити домінантні аспекти її функціонування у певній галузі наукового знання.

Враховуючи етимологію слова «біографія» (яке походить від давньогрецьких слів «βίος», тобто «життя», та «γράφω», тобто «пишу» («писати»), «креслю» («креслити»), «малюю» («малювати»)), маємо змогу стверджувати, що дослідники життєписів відомих діячів минулого прагнули якомога точніше описати суспільно-історичні умови, в яких жила та чи інша особа. Виходячи із сукупності факторів формування її як особистості та становленні у даному процесі її світоглядної системи, вчені прагнули ідентифікувати ті ключові надбання творчого спадку конкретної персоналії, які дійсно мали вплив на подальший розвиток наукового дискурсу і виникнення в ньому інноваційних явищ. Ефективне виконання цього завдання надавало змогу створити досить виразний «портрет на тлі» [4, с.31], який виокреслював можливість побачити максимально широкий спектр імовірних зв'язків (паралелі, перетини, асоціації, впливи тощо), дозволяючи наступним поколінням дослідників інтерпретувати їх значущість.

Наукове обґрунтування біографічний метод отримав вперше у Чиказькій школі соціології США в 20-30-х рр. ХХ століття. В основу його визначення було покладено усталені у професійному співтоваристві англійські терміни «biographical perspective» (біографічна проекція) і «biographical approach» (біографічний підхід). В інтерпретації соціологів даної школи сутність біографічного методу полягала у його комплексності, тобто включала сукупність методів соціологічного дослідження: емпіричне спостереження, об'єктивний аналіз фактів біографії, їх інтерпретація та узагальнення та інші. Центральним об'єктом вивчення біографічного методу було індивідуальне життя людини, пов'язане з її безпосереднім оточенням, мікросередовищем, а також суб'єктивні уявлення особистості про своє життя і соціальну реальність її оточення.

Як новий інструмент соціологічного дослідження біографічний метод у наступне десятиліття набуває все більшої популярності та стає базисом цілого напрямку біографічних досліджень у галузі соціології в Польщі, психології в Австрії тощо. Уже через деякий час біографічна розвідка стає популярним методом не лише у галузі соціологічного, психологічного знання, але й трансформується у ареал історичної, літературної, історико-педагогічної науки. Внаслідок цих процесів виникає окремий напрям наукового знання про особистість – біографістика, об'єктом вивчення якої стає видатна постать у сукупності її різноманітних зв'язків із соціумом, яка розглядається у синтезі індивідуально-неповторного і загальносуспільного. Як окрема наукова галузь, біографістика набуває міждисциплінарного статусу та спирається на методологію таких

наук як психологія, соціологія, філософія, історія, літературознавство і, що особливо важливо для нашого дослідження, – історія педагогіки.

Але дослідницька парадигма та модель вивчення наукової біографії саме в галузі історико-педагогічного знання, безперечно, мають певну специфіку, зумовлену передусім логікою розвитку даної науки. Адже способи наукової реконструкції особистісно-творчої життєдіяльності вченого, репрезентовані біографістикою, виступають базисом вивчення педагогічної персоналії як цілісної системи у контексті взаємопов'язаних предметно-логічних (внесок педагога у розвиток науки та освіти), особистісно-психологічних (вплив педагога як цілісної особистості на розвиток науки та освіти) та соціально-наукових (оцінка ролі педагога у науково-освітньому соціумі його історичної епохи) факторів (М.Г.Ярошевський) [11, с.20–21]. Урахування специфіки педагогічної науки у процесі трансформації синтезу цих напрямів дослідження дозволяє представити наукову біографію як «об'ємну» реконструкцію постаті вченого в його творчій своєрідності та неповторності. У даному контексті біографічний метод трактується як засіб ідентифікації генезису і особливостей розвитку педагогічних концепцій у наявних фактах біографії вченого, розкриття сутності емпіричного матеріалу, закономірностей та «знакових» концептів, які відіграли домінуючу роль у становленні педагогічного світогляду конкретного діяча. В кінцевому результаті це дає можливість об'єктивно і ґрунтовно визначити місце і роль наукових поглядів і практичних здобутків педагога у формуванні провідних тенденцій розвитку педагогічного дискурсу та їх впливу на процесуальні засади розвитку науки у майбутньому.

Відтак, біографічний метод виступає провідним інструментом дослідження педагогічної персоналії, завдяки якому педагогічна реальність розглядається у часі і просторі, об'ємно охоплює проблему в історичному культурологічному контексті.

Сучасні дослідження наукової біографії в галузі історико-педагогічної науки (О.Сухомлинська) базуються на уявленні про педагогічну персоналію як про певну конкретизовану модель реконструкції національної педагогічної думки, яка має включати: 1) фактологічний опис життєдіяльності педагога; 2) власний особистісний підхід до розгляду педагогічного процесу (моральний, етичний зміст творчості); 3) предметний підхід (включеність або невключеність у тогочасний педагогічний процес); 4) ідейно-соціальні, культурницькі засади (розмаїття зв'язків з епохою, міра й сила їх впливів на педагогічні погляди) [9, с.4].

У контексті нашої наукової розвідки важливо виокремити ще один проблемний аспект біографічного методу – основні джерела біографії. Слід відзначити певну розбіжність поглядів сучасних дослідників у галузі соціології та біографістики на пріоритетність використання первинних (усна оповідь) та вторинних (письмові, документальні) джерел біографічного матеріалу. Так, визначаючи біографічний метод як спосіб вимірювання та оцінки життєво-історичних свідочств, німецький соціолог В.Фукс-Хайнріц вважає найдостовірнішим джерелом усні оповіді про життя з точки зору тих, хто це життя прожив [10, с.12]. Англійський соціолог Н.Дензін (N.Denzin), ідентифікуючи біографічний метод як збір і дослідницьке використання документальних свідчень, які описують поворотні (turning-point) моменти індивідуального життя, надає пріоритетного значення саме документальним джерелам: автобіографіям, біографіям, некрологам, життєвим історіям, історіям персонального досвіду [12, с.7].

У праці «Биографический метод в исследованиях» (1998) російська дослідниця у галузі соціології І.Дев'ятко підкреслює функціональну важливість як первинних, так і вторинних біографічних джерел з метою максимального «об'ємного» відтворення життєдіяльності конкретної особи у рамках наукових досліджень. У якості первинних біографічних матеріалів дослідниця розглядає будь-яку усну чи письмову оповідь суб'єкта про події власного життя, а також опитування, інтерв'ю тощо. До вторинних джерел біографічних даних вчена-соціолог відносить мемуари інших осіб, листи, офіційні документи, публічні та приватні архівні матеріали, щоденники, приватні записи, мемуари, особисті листи, записи розмов, а також функціональні особисті документи – розклади особистої життєдіяльності, чернетки наукових та творчих праць, плани роботи, записи фінансових надходжень та витрат та інші.

Важливим вторинним джерелом біографічних даних є також офіційні архівні документи: записи актів громадянського стану (народження, смерті, шлюбу), урядові документи, дані соціальної статистики, архіви політичних, громадських організацій та адміністративних органів. У відомчих архівах можуть бути виявлені важливі біографічні документи, пов'язані, насамперед, з професійною кар'єрою: особові листки з обліку кадрів, відомості про нагороди та покарання, характеристики тощо. Певний інтерес для біографа-дослідника може представляти навіть документація медичних установ, органів юстиції тощо.

Приватні листи як тип особистої документації розглядаються дослідниками-соціологами як інформативне джерело біографічних даних; адже епістолярій виступає носієм відомостей про автора і може слугувати засобом характеристики окремих граней стосунків між ним і його дописувачами.

Стиль, спосіб викладу, частота листування можуть бути настільки ж інформативними для науковця – біографа, як і власне його зміст. Найявний досвід сучасної соціології, літературознавства, історії дає чимало зразків звернення до приватного листування в ролі дійсно ефективного джерела біографічних даних у будь-яких аспектах дослідження [2, с.46–47].

До вторинних джерел біографічного матеріалу науковці зараховують і автобіографії, вбачаючи у них правдоподібність та достовірність, а також у особистісну інтерпретацію реальних життєвих подій. У цьому напрямі привертає увагу класифікація автобіографій як джерел біографічного методу І.Дев'ятко, яка поділяє їх на повні, тематичні і відредаговані текстові масиви. Не можна обминути увагою спрямованість тематичних автобіографій, які, на відміну від повних, зорієнтовані на певну сферу особистого досвіду або періоду життя. Проте, трактуючи автобіографію як авторсько-суб'єктивне відтворення певного моменту життя, власної історії, дослідниця застерігає від зміщення фактів та їх помилкового трактування, викликаних прагненням автора адекватно мотивувати життєвий вчинок та необхідністю надати розповіді вишуканої літературної форми. Подібні автобіографічні дані науковцем-дослідником повинні інтерпретуватися в контексті відомостей, отриманих із інших джерел для підтвердження їх достовірності [2, с.51].

Ідентичною є наукова позиція і фінського соціолога Й.П.Рууса (J.P.(Jeja-Pekka) Roos) яка базується на переконанні, що автобіографія як джерело біографічних фактів - це авторський проект, у якому подано основні моменти життєдіяльності автора саме через призму його особистісного сприйняття. «Автобіографія являє собою наративи про практики, орієнтовані на сутнісну реальність і істину, де вони розглядаються з унікальної позиції автора, що є оповідачем і одночасно розглядає себе як такого», – підкреслює дослідник [7, с. 9].

Ці наукові твердження наголошують на необхідності розрізнення у жанрових відмінностях між біографією та автобіографією. На їхню думку, автобіографія – це завжди особистісна інтерпретація подій, феноменів та явищ, а не відображення складових об'єктивної реальності. «В автобіографії автор представляє версію про події зі своєї точки зору, на якій він стоїть зараз. Автор завжди вибирає, обмірковує і описує те, про що він хоче розповісти» [6, с.324]. Відтак, дійсно важливою є принципова відмінність біографії від автобіографії. Зокрема, як стверджує російська соціолог О.Мещеркіна, тематичне поле біографій, на відміну від автобіографій, містить, окрім характеристики індивідуальних особливостей конкретної історичної постаті, й обов'язкові інші виміри; серед них виділяється характеристика соціального простору, середовища, покоління, соціального статусу, субкультури тощо [5, с.213].

Акцентуючи увагу на розвитку біографічного методу саме в історико-педагогічній науці, відзначаємо, що використання наукової біографії як складової вивчення педагогічної персоналії – це вже певна дослідницька традиція, становлення якої сучасні вчені фіксують уже в хрономежах середини ХІХ ст. Даний науковий факт є скоріше явищем закономірним, аніж спонтанним; адже в цей період відбувається зародження історії педагогіки як науки, в розвитку якої звернення дослідників до творчої біографії персоналій набирає статусу однієї з наукових моделей педагогічної думки [9, с.6]. Основними джерелами біографічних досліджень виступали наукові, публіцистичні, історичні праці, документальні матеріали (зокрема, листування, щоденники, автобіографії) та інші історико-педагогічні джерела, які містили автентичний інформаційний та змістовий фактаж своєрідності та неповторності досліджуваного періоду.

Незаперечним є факт, що вивчення персоналії, біографічний підхід в історико-педагогічному дослідженні дає змогу піднести ефективність новітніх педагогічних пошуків взагалі. Та все ж високий питомий статус даної і традиційної, і інноваційної форми (яка в сучасних умовах вбирає досягнення даного методу в ареалах інших наукових галузей) буде забезпечуватися лише за умови дотримання дослідниками принципу історизму, наукової об'єктивності, відсутності догматизму, адекватного підходу до всіх джерел біографічного методу. Адже багатогранна педагогічно-просвітницька спадщина українських вчених і на сьогодні не отримала свого вичерпного наукового розгляду; звернення у цьому процесі до біографічного методу в дослідженні персоналій забезпечить досягнення результативності даного напряму сучасної історико-педагогічної науки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Валевский А. Л. Основания биографики / А. Л. Валевский. – К. : Наук. думка, 1993. – 110 с.
2. Девятко И. Ф. Методы социологического исследования / И. Ф. Девятко. – Екатеринбург : изд-во Урал. ун-та, 1998. – 208 с.
3. Дзеверін О. Г. Розвиток історико-педагогічної науки в УСРР / О. Г. Дзеверін // Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР : наукові записки. – Т. VI. – К. : Радянська школа, 1957. – 447 с.
4. Менжулін В. І. Біографічний підхід в історико-філософському пізнанні : [моногр.] / Вадим Менжулін. – К. : НАУКМА [Аграр Медіа Груп], 2010. – 455 с.
5. Мещеркіна Е. Феминистский подход к интерпретации качественных данных / Е. Мещеркіна // Введение в гендерные исследования. Ч. 1. – Харьков-СПб., 2001. – С. 197–237.

6. Рюткенин М. Чтение женского автобиографического текста с применением гендерной методологии / М. Рюткенин // Женщина. Гендер Культура. – М., 1999. – С. 321–330.
7. Руус Й. П. Контекст, аутентичность, референциальность, рефлексивность: назад к основам автобиографии / Й. П. Руус // Биографический метод в изучении постсоциалистических обществ. – СПб., 1997. – С. 7–14.
8. Сухомлинська О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / Ольга Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 68 с.
9. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. Кн.1 : навч. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – С. 3–11.
10. Фукс-Хайнриц В. Биографический метод / В. Фукс-Хайнриц // Биографический метод в социологии: история, методология, практика / ред. колл. : В. В. Семенова, Е. Ю. Мещеркина. – М., 1993. – С. 11–41.
11. Ярошевский М. Г. Биография ученого как науковедческая проблема / М. Г. Ярошевский // Человек науки. – М., 1974. – С. 19–57.
12. Denzin N. The Research Act. A Theoretical Introduction to Sociological Methods / N. Denzin. – New Jersey, 1989. – P. 7.
13. Lee S. The Perspective of Biography / S. Lee. – London : The English Association [pamphlet no. 41], 1918. – P. 10.

Аннотація

А.В.Белан

Биографический метод в историко-педагогической науке: ведущие тенденции становления

Статья является кратким изложением результатов исследования, посвященного становлению и особенностям функционирования биографического метода в историко-педагогической науке. В статье представлено рассмотрение возникновения биографического метода в социологической и философской науках, показано историю термина «биографический метод» и его содержание сквозь призму взглядов ведущих отечественных и зарубежных ученых-социологов. Автор анализирует истоки становления биографического метода как инструмента научного исследования персоналии, источники биографического материала и их самые распространенные классификации, предпосылки и специфику использования биографического метода в отечественном историко-педагогическом дискурсе.

Ключевые слова: биография, биография педагога, биографический метод, историко-педагогическая наука.

Summary

H.V.Belan

Biographical Method in the Historical and Pedagogical Science: the Leading Trends of Formation

The article is a brief summary of the results of the research devoted to the formation and peculiarities of functioning of the biographical method in the historical and pedagogical science. The article provides consideration of the occurrence of the biographical method in the sociological and philosophical sciences, it shows the history of the term «biographical method» and its contents through the prism of the attitudes of leading domestic and foreign sociologists. The author analyzes the origins of the formation of the biographical method as a tool for scientific research of a person, sources of biographical material and their most common classifications, background and specifics of use of the biographical method in the national historical and pedagogical discourse.

Key words: biography, biography of the pedagogue, biographical method, historical and pedagogical science.
Дата надходження статті: «10» жовтня 2013 р.

УДК 378.147:61:930.2:37.047-057.875

А.Ю.БЕЛОУС,
старший викладач, аспірант
(м.Луганськ)

Щодо питання джерельної бази з проблеми допрофесійної підготовки іноземних студентів вищих медичних закладів України (культурологічний аспект)

У статті надається аналіз наявної джерельної бази з проблем допрофесійної підготовки іноземних студентів вищих навчальних закладів України. З'ясовано досить незначну кількість робіт українських учених, які досліджували окремі питання цієї проблеми. На прикладі медичних вишів установлено, що перспективними напрямками дослідження повинні стати такі, що спираються на положення реформи охорони здоров'я та сучасні освітянські трансформації. Особливу увагу приділено розгляду культурно-історичного аспекту, який визначено основою налагодження професійно спрямованої взаємодії між представниками різних ареалів культур. У цьому аспекті автор спирається на загальноприйнятту в гуманітарних науках класифікацію